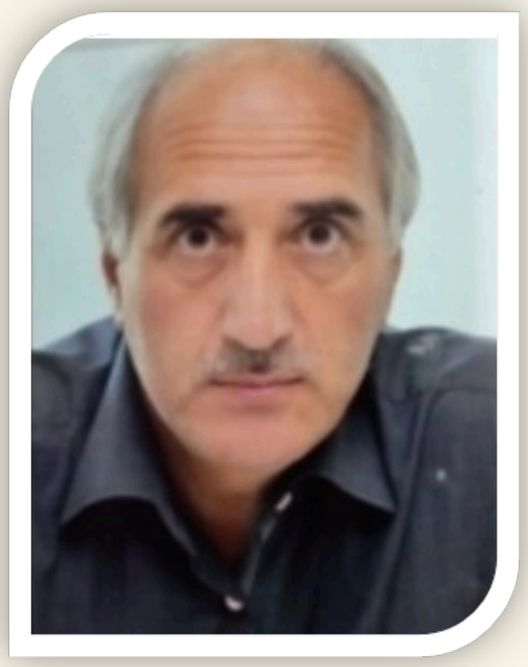
DEDE KORKUT DESTANI'NDAN YUNUS EMRE'NİN RİSALETÜ'N NUSHİYYE MESNEVİSİNE

ŞABAN KUMCU

İki Destan İki İnsan Tipi

Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü'ye göre Yunus Emre 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Dede Korkut Destanı da 14. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır, Dede Korkut hikayeleriyle, Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyye Mesnevisi aşağı yukarı aynı devrin ürünüdür. Dede Korkut Destanı gibi Risaletü'n Nushiyye'de bir nevi destandır. Yunus Emre, Risaletü'n Nushiyye Mesnevisi'nin bazı başlıklarında destan kelimesini kullanır. "Dastan-ı ruh-ı nefs", "Datan-ı kanaat", Dastan-ı gazap", "Dastan-ı akl" gibi. Risaletü'n Nushiyye'de muhtevası bakımından destana benzer. İnsanlar arasındaki mücadeleler ve savaşlar hikâye edilir. Ancak bu mücadelelerin ve savaşların, şekli, esası, özü, anlamı birbirinden tamamıyla farklıdır.

Dede Korkut Kitabı İslamiyet'ten önceki Türk ruhunu, hayatını, yaşantısını hikâye eder. Bu destanlarda insanın yaratılışına ve yapısına ait herhangi bir düşünce yoktur. Fert olarak vardır, Güçlü kuvvetlidir. Kendisini bütün insanlardan üstün tutar. Risaletü'n Nushiyye, İslamiyet ve tasavvufun etkisiyle yazılmıştır.İslamiyet'ten sonraki Türk ruhunu ve İslamiyet'in bize kazandırdığı yeni değerleri anlatır. Burada insan, dış mücadelelerden çok kendisiyle mücadele eder. Dede Korkut Kitabı'nda kendini gösteren ideal Alp tipi, Risaletü'n Nushiyye'de Veli tipine (Alperen) dönüşür.

Yunus Emre, insanı manevi ve ruhi yapısıyla ele alır. Bu iki destan birbirine tezat oluşturur. İki farklı insan tipi vardır. Türk toplumunun aynı asırda, birbirine tamamıyla aykırı iki hayat şekli, iki düşünüş tarzı, iki edebiyatı ve iki medeniyet anlayışının olduğunu görürüz. Oğuz destanlarında düşmanla mücadele ve kahramanlık esastır. Onları harekete geçiren sebep, esir düşen anneyi babayı, kardeşi veya "bey"i kurtarmak ve intikam almak arzusudur. Burada kadınların değeri bile ata binmek, kılıç kuşanmak, ok atmak, düşmana akın etmek ve güç göstermekle ölçülür. Dede Korkut hikayelerinde toprağı genişletmek ideali yani cihangirlik yoktur. Hücum genellikle karşı taraftan gelir. Mücadelelerini genellikle hayvanlarla yaparlar.

10. yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Türklerin 14. yüzyılda hala eski ruhlarını muhafaza ettiklerinin en büyük ispatı Dede Korkut Kitabı'dır. Dede Korkut'tan sonraki eski Türk destanlarında bu etkiler azalır. Türkler Anadolu'da göçebelikten yerleşikliğe, hayvancılıktan ekinciliğe geçtikten sonra İslamiyet'i tam manasıyla benimserler. Maddi yaşayış tarzıyla beraber manevi yaşayış tarzı da değişir. Dede Korkut'ta daima karşımıza çıkan "hayvan unsurları" Anadolu köy edebiyatında yerini "bitkiler" ve "kozmik" unsurlara bırakır. İslamiyet'ten sonra Türk ruhunda meydana gelen değişiklik; "maddi kuvvetin yerini manevi kuvvetin alması, insanın dıştan içe dönmesi ve kendi içinde parçalanması"dır.

Yunus Emre'nin mesnevisinde bu değişiklik açık bir biçimde görülür. Dede Korkut hikayelerinden Deli Dumrul'da da "insani ve maddi gücün ilahi ve manevi kuvvet karşısında mağlup olduğunu görürüz." İnsanlar karşısında yılmayan mağrur Türk, Allah'ın iradesi karşısında boyun eğer. Manevi kuvvetlerle maddi kuvvetler arasındaki mücadele İslami Türk edebiyatının özünü teşkil eder. Dıştan içe, mekândan ruha, maddeden manaya, kuvvetten acizliğe, insandan Allah'a, dünyadan ahirete dönüş.

Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi de dıştan içe dönüşün bir ifadesidir. Bu içe dönüşü, Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyye'sinde felsefi, dini, ahlaki, ruhi bütün cepheleriyle görürüz. Yunus'un anlattığı destan insanın başka insanlarla değil, kendi kendisiyle yaptığı mücadeleyi hikâye eder. Yunus'ta insan maddi, manevi, uzvi ve ruhi olmak üzere ikiye bölünür.

Mücadele insanın bu iki parçası arasında geçer. Yeni bir ideal kahraman, yeni bir destan doğar. Yunus'un destanıyla eski destanların benzerliklerini ve ayrıştıkları yönler şunlardır.

-Dede Korkut Kitabı'nda insanın yaratılışı ve yapısına dair herhangi bir düşünce yoktur. Kahramanlar fert olarak vardır. Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dede Korkut Kitabı'nda kahramanlar dıştan tasvir edilir. Oğuz'un vücudunun bazı kısımları hayvana benzetilir. Dede Korkut Kitabı'nda da kahramanlar hayvana benzetilir.İslamiyet'ten önceki Türk adları genellikle hayvanlardan alınmıştır. Hayvanlara karşı galip gelen, onu köle gibi kullanan insan, kendini tabiattan üstün görür. Oğuz Kağan kendi iradesine güvenen atın üstünde harekete hazır bir insandır. Karşısındaki hiçbir şey onu durduramaz

-Yunus Emre'nin insanı kendisini bütün kâinata bağlı hissediyor. İradesinin dışında tabiatı ve kendisini yaratan sonsuz bir kuvvet tasavvur ediyor. Allah, toprakla suyu birbirine karıştırıyor. Hava ile onu harekete geçiriyor. Ateşle ısıtıyor. İnsanın maddi varlığı, sureti bu şekilde oluşuyor. Fakat insan sadece maddi unsurlardan ibaret değildir. Nasıl ki tabiatı sadece maddi unsurlar izah edemezse; tabiatta bir kanun nizam, insanda da bir maneviyat vardır. Yunus Risaletü'n Nushiyyesi'nde insanın bu manevi kuvveti üzerinde durur. O buna "can, akıl, gönül" diye isimler verir.

-Vücudun içine can girince onu "pür-nur" eder. Buna bugün biz "şuur" (bilinç) diyoruz. Maddi varlık diğer bir maddi varlığı anlayıp kavrayamadığı (idrak) gibi, kendi kendisini de anlayamaz. İnsan hem maddi varlığın hem de kendi kendisinin şuuruna sahiptir. İşte bu bilinç insanı maddi varlıklardan üstün kılar. Yunus'a göre insanda tecelli eden bu nur, ilahi nurun bir parçasıdır. İnsan ruhu vasıtasıyla Allah'ın varlığını keşfedip ona karışıyor. Vücut sadece ruhu taşıyan bir vasıta haline geliyor. Kendi durumu ve yaratılışını bilen ruh artık maddenin içinde olmak istemiyor. Kaynağına Allah'a dönmek istiyor.

Fakat vücut ruhu her taraftan sarmış, onu esir etmiştir. İnsan vücut vasıtasıyla dünyaya bağlıdır. Dünya, ruhu bin bir görüntüsü ve çekiciliğiyle (tezahürü) yakalıyor, parçalıyor ona kendi kendini ve Allah'ı unutturuyor. Yunus'a göre bütün ihtiraslar insanın maddi varlığının eseridir. Bizim bütün ızdıraplarımız da bundan doğuyor. Yunus, ihtirasların insanı düşürdüğü halleri ve onlardan kurtulmanın yollarını anlattığı Risaletü'n Nushiyye mesnevisi, görünmeyen güçlerin bir insan tarafından teşhis edilip (tanınıp, anlamlandırıldığı) sembollerle tasvir edildiği bir destandır.

Yunus'a göre insanın maddi bünyesini oluşturan dört unsur onda psikolojik travmalar doğuruyor. Ateşten ; şehvet, kibir, tama, kıskançlık. Havadan ; kizb, riya, tizlik, nefs. Topraktan ; sabır, iyi huy, tevekkül, mekrumet. Sudan ; sefa, seha, hutuf, visal ortaya çıkıyor. İnsanın fiziki yapısıyla psişik yapısı arasında çıkan kurulan bu ilişki dikkat çekicidir. "Can"ın da dört hali vardır. İzzet ; insanın kendi kendisini yüksek bir değer olarak tanıması. Vahdet ; tezatları birliğe dönüştürme kuvveti. Haya ; başkalarını değerli sayması, başkalarına saygı duyması.Adab-ı hal ; kendini kemale erdirmesi, olgunluk derecesine yükseltip düzene girmesi. İnsan bu kuvvetler sayesinde Allah'a doğru yükselir.

Yunus, derin bir görüşle, sosyal ve psişik olanı birbirine bağlıyor. Sosyal barışın ve sükûnetin bir sınıfın diğer bir sınıfa galip gelmesiyle değil, her insanın içinde iyinin kötüye galip gelmesiyle gerçekleşeceğine inanıyor. Bu da ancak ruhun başka kuvvetlerinin oluşturacağı akil ve irade ile mümkündür. Yunus mesnevisinde akla üstün bir değer verir. Aklı insanın içindeki iyi ve kötü kuvvetleri bilen ve iyi kuvvetleri harekete getiren, düşünen, hükmeden ve emir veren bir hükümdar olarak tasvir ediyor. İhtirasların elinde oyuncak olan insan, akıldan imdat dilemeye geldiği zaman akıl ; şeytanın ordularını yok etmesi için, rahmani ordulara emir veriyor.

İnsanın yaratılışı, yapısı ve kuvvetleriyle ilgili böyle düşüncelere sahip olan Yunus, ihtiraslarımızı ayrıntılı bir biçimde anlatıp, tasvir ederek, insanın onlarla yapmış olduğu savaşı anlatır. İşte bu savaşlara ""destan" adını veriyor. Her savaşta olduğu gibi burada da iki taraf, iki sultan vardır. İkisi de "mülkü" insanı almak isterler. Bunlardan biri şeytanidır emrinde dokuz bin asker vardır. Diğeri rahmanidir emrinde on üç bin asker vardır.

İki sultan durur sana havale
Diler her birisi kim mülki ala
Biri Rahmanidur can hazreti
Biri şeytanidur garaz yatından
Gör imdi kim seni kime taparsın
Kime kapu açup kime yaparsın
On üç bin erdürür Rahmani leşker
Zebunsuz kimselerdik key erenler
Tokuz bindür bu nefsün haşeratı
Müdam eylerledür bunların atı
Nişanları bu kim yüzleri kara
Bu nifrin ü şikâyet kanda vara

Bu parça Yunus'un insanının iç mücadelesini nasıl eski destanlar gibi, bir savaş hikayesi şekline çevirdiğini gösterir. Bu tasvirler bu savaşın sadece sembolik bir mücadele olmadığını Yunus'un devrine has, gerçek, dışarda toplumun içinde yaşanan bir mücadele olduğunu hissediyoruz. Yunus ruhi olan ile sosyal hayatta olanları birbirinden ayırmıyor. İnsani ihtiraslarsonuç itibariyle sosyal bir nitelik taşır. Bu destanda Yunus'un bahsettiği şeytani sultanın büyük oğlu Tama, (aç gözlülük, doymazlık, aşırı hırs) mal, mülk ihtirasıyla etkileri ve sonuçları itibariyle sosyaldir. Bu ihtiras bazı bakımlardan Oğuz Kağan'ın cihangirlik ihtirasına benzer. O da dünyayı kucaklayıp almak ister.

Bin er tonlu tururlar kapusunda
Esir etmiş cihanı tapusunda

Tama'nın askerleri, savaş şeklinde tasvir edilmiştir. Yunus bir sembolü değil de gerçeği anlatıyor gibidir. Burada mal ve mülk ihtirasıyla korkunç bir çehreye bürünen savaşçıları görürüz.

Key erenlerdürür zindanı bekler
Bahadurlar demur yüreklü erler
Bin er tonludurur tama çerisi
Mübarizdur bahadur her birisi
Ele gireni zindana ururlar
Ayağuna da demür buyururlar

Aklın huzuruna bir gün, benzi sararmış, dili ve aklı çarpılmış birisi gelir, Tama kervanı ile yoldan saptığını, başına felaketler geldiğini, kendisini bu beladan kurtarmasını söyler.

Görem bir şahs gelur benzi sararmış
Dutulmuş dili aklı yavıvarmış
Gelüp aklun önünde tapu kıldı
Hakk'a şükreyledi çün anı buldı
Eğer sen akl isen gel beni gör dir
Tımar eyle benüm derdüme ir dir
……..
Tama kervanıyla yoldan azdum
Sana geldüm çün umman sende sezdüm
Bunalup sana geldüm halümi bil
Mededün var ise gözüm yaşın sil

Akıl sultanı adamın halini düşünür, ona yardım etmek ister ve komutanlarından Kanaat'ı çağırıp ona emir verir. Kanaat ordusunu alır, Tama ordusuna hücum eder ve onu yener. Her tarafa huzur, barış, sükûn gelir. Yunus bu mücadeleyi şöyle anlatır.

Çağırdı muştucu geldi kanaat
Harir tonlar giyer biner burağ at
Alemleri yeşil bulandı çıktı
Kimesne esleme yavlak ınıkdı
Çavuşlar yöğşirür sağda vü solda
Giriv ü zemzemedür değme yolda
Anı gördi kaçar nefs haşaratı
Gör imdi nitedür Halik sıfatı
…….
Bunaldı cümlesi turmadı kaçar
Kılıç lazım degül iş oldu naçar
Kılıçlar kanludur erleri gazi
Uçar kuşlar gibi atları tazi
Tama'dankurtarurlar il ü şehri
Sıdılar leşkerin cebr ü ve kahri
…….
Gazadan geldi şeh tahtın oturdu
Sipahiler kamu tapuya turdu
Kamu şeh ü kamu il rahat oldı
Nireye varsan pür nimet oldı
……..
Herifler cümlesi taata meşgul
Olupdur cümlesi sultanına kul

Yunus'un bu parçada sembollerden hakikate geçip, gerçek bir savaş sahnesini tasvir ettiğini görüyoruz. Mal ve mülk ihtirası şiddet ve esaret doğurduğu halde, Kanaat, huzur, barış ve sükûnet getiriyor. Yunus'un ilahi bir temele dayanan din anlayışının aynı zamanda sosyal bir karakter taşıdığını, insanın ve toplumun saadetiyle yakından ilgili olduğunu görürüz.

Eski Türk kahramanlarının en büyük ihtirası gururdur. Deli Dumrul'un delice hareketleri, kendini herkesten üstün görmek arzusundan ileri gelir. Kazan Han'ın çobanı, Şökli Melik'e şöyle meydan okur.

İlakırdı söyleme mere itüm kafir
İtüm-ile birvyalakda yandım içen azgın kafir
Altundağı alaca atun ne ögersin
Ala başlu kiçimçe gelmez mana
Başumdağı tuğılganı ne ögersin mere kafir
Başumdağı börkümce gelmez mana

Kazan Han esir düştüğü zaman kafirler ona kendilerini övmesini teklif ederler. Mağrur kahraman buna müthiş içerler ve onlara kendisini, över.

Bin bir erden yağı gördüm-ise öyünüm didüm
Yiğirmi bin er yağı gördüm-ise yıylamadum
Otuz bin er yağı gördüm-ise ona saydum
Kırk bin er yağı gördüm-ise kıya bakdum

Elli bin er gördüm-ise el virmedüm
Altmış bin er gördüm-ise aytışmadum
Seksen bin er gördüm-ise segsenmedüm

Dede Korkut kahramanları izzetinefs (insanın kendine olan öz saygısı) onur ve gurur hissi ile doludurlar. Yunus kibri ve gururu kötü görür. Gururlu insanı dağ başlarında yaşayan, kendinden başka kimseye değer vermeyen bir insan olarak tasvir eder.

Özünden başka kimseyi beğenmez
Yüce yirde turur aşağı inmez

Yunus'un şiirinde çok rastlanan ölüm fikri, beşerî gurura karşı ilahi kuvvetin galip geleceğini gösterir.

Nice tahta binenler yire düşdi
Nice benim diyene sinek üşdi

Akıl dağ başında oturan Kibre hücum etmesi için tevazuya emir veriyor.

Sözi düketmedi alçaklık irdi
Kibir gördi anı tiz girü döndi.

Bu semboller dağ başlarında yaşayan haramiler, hisar ve kalelerde bulunan savaşçılar, ovada, tarla ve bahçelerinin yanında oturan köylüler arasındaki tezatları ve mücadeleyi temsil eder. Kibrin sembolü dağ ve hava,tevazunun su ve denizdir.

Gör alçaklığı akdı ırmağ oldı
Aka aka denize varmağ oldı
Akup su alçağa suya katılur
Su suya irdi denize yetilür

Yunus'un ele alıp kötülediği üçüncü ihtiras Hiddet yani gazaptır. Gurur gibi gazapta Alp tipinin başlıca özelliklerinden biridir. İki duygu arasında yakın bir münasebet vardır. Bayundur Han'ın verdiği ziyafette oğlu kızı olmadığı için kara çadırda misafir edilen Dirse Han, gururunun kırıldığını hisseder. Evine dönünce çocuk doğurmamış olan karısına korkunç bir hiddetle şöyle haykırır.

Han kızı yirümden turayın-mı
Yakan-ile boğazından tutayın-mı
Kaba ökçem altına salayın-mı
Kara polat öz kılıcum elüme alayın-mı

Öfke, savaşçıları şiddete sevk eden en kuvvetli sebeptir. Yunus gazabı korkunç bir savaşçı olarak tasvir eder ve onu şöyle konuşturur.

Benüm ileyüme kim katlanısar
Ki hışmumdan deniz oda yanısar
Nireye kim varam başlar kesilür
Kime boşar isem olukdem ölür
……..

Nireye kim varam ot bitmez anda
Çü nakt oldı kime derd y,tmez anda
İşidenler benüm kaçar sözümden
Ki ben de korkaram uş kendözümden
Sakın bana uyup sen gafil olma
Benüm sözüm tutup imansız ölme

Bu tasvirde de Yunus gerçek bir savaşçıyı kendi ağzından konuşturur. İhtiras bir tip oluşturur. Sosyal hayatı altüst eder. Öfkeye karşı Yunus'un çıkardığı ruhi kuvvet sabırdır. Akıl etrafa dirlik düzenlik nasıl diye haberciler gönderir. Gazabın her şeyi mahvettiğini söylerler. Bunun özerine akıl, sabrı çağırtıp onu, barış ve huzuru sağlamaya memur eder.

Akıl casuslara söyler divanda
Yürün bulun düzenlik saffı kanda
Sabır kanı boşu keskince olmuş
Düzengile safa andak bozulmuş
Çıkageldi sabır ana olukdem
Sanasın boşuyu İbrahim Edhem

Yunus, diğer ihtiras ve rezaletleri iyice anlayıp destani bir şekle büründürmeden inceler. Bunlar eski Türk ahlakıyla ilgili değildir. Mesela cimriliğin ne Oğuz Kağan Destanı'nda ne de Dede Korkut Kitabı'nın asıl hikâye kısmında bahsi söz konusu değildir. Genel anlamda eski Türk ahlakının simgesi cömertliktir. Cömertlik toplum içinde itibar kazanmanın, kendini gösterme duygusunun, güç ve kuvvetin sembolüdür. Bundan dolayı eski Türk düşüncesiyle uyuşan bir erdemdir. Yunus, cimriyi (hasisi) her bakımdan kötüler. Cimri, her şeyden önce kendi kendine düşman olan bir insandır. O kendi kazandığını sadece başkalarından değil, kendinden bile sakınır.

Sakınır kendüden kendü yidigun
Kazancın kendünin kendüye vermez

Cimri, hayattan zevk almayan bir insandır. Şeker yer ise dadı dalı yoktur. Cimri daima korku ve üzüntü içinde yaşar.

Anun gitmez olur hiç gönlü tarı
Yıl on iki ay onun şadlığı yok
Yise ger yimese kayguile tok

Cimri hayır işlemez. Bir şey onun elini başlamış gibidir. Yunus, elin bağlanmasını bu suçun sonucu olarak görür.

Eli bağlıdurur hayr işe ermez
Suçu yok kişinün bağlanmaz eli

Cimri korkak ve imansızdır. O Allah'a güvenmez. İnsanlara bütün nimeti Allah'ın verdiğine inanmaz.

Ganidür padişeh ol anı görmez
Nice yıldan beri ol nimeti yir
Hakk'a bir dirse dahi şirk ile dir

Cimri bilmez ki insanlara her şeyi Allah verir.

Gelür her gün yeni nuzl ü yeni han
Yeni gelenlere virür yeni ton
Yeni subh ü yeni ahşam yeni hal
Yeni devran yeni dem yeni visal
……
Nedir bir kişi belki cümle alem
Nasibini alur ne bis ü ne kem

Cimriyi korkutan yarın endişesidir. Allah'a inanan insanın yarın kaygısı yoktur.

Neyise dirligün oldur ölümün
Bugünki gündürür yarıngı günün
Hakk'ı tuyanlara bugün yarın yok
İşün bugün bitür gözleme ayruk

Allah'ı seven dünyaya bağlanmaz. Cimrilik dünyaya bağlanmak demektir.

Şu kişi kim bugün dünyası terkdür
Yakın bilgil anun imanı berkdür
Sevemez dünyeyi merdan kişiler
Bakadirlük nedür anı dilerler
……
Anunçün gözleri Hakk'a açıldı
Hüdadan canına rahmet saçıldı

Yunus, sadece Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanlarında görülen eski Türk zihniyetine değil, aynı zamanda köy ve şehre yerleşip, fetih veya başka sebeplerle zengin olan şehirlilerin anlayışına da karşıdır. Yunus'un ideali insanın bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi ona bağlanmasıdır. İnsanı kendi ruhundan ve Allah'tan uzaklaştıran bir zillet daha vardır. Başkalarının hareketlerini takip ederek onları çekiştirmek olan gıybettir.

Ayruğı söyleyen kendün unıdur
……
Özini gözleyen kimseye bakmaz
……..
Ne hacetdür sana kimse haberi
Fariza cümleye kendü bazarı
……..
Fariza her kişiye kendü sözi
Bakar kendü yolına kendü gözi

Başkalarına bakmak faydasız ve lüzumsuzdur. Her insan kendi işinden sorumludur. Kimse kimseyi itham etmek ve ayıplamakla ıslah etmiş olmaz. Bütün mesele insanın kendindedir. Başkalarının kusurunu gören kendininkileri farketmez. Halbuki mühim olan insanın kendi kusurlarını görmesi, onlarla mücadele etmesidir.

Ruh ancak bu sayede temizlenir Başkalarının işlediği hatalar bize etki etmediği gibi, onların aldığı hazlar da bizi ilgilendirmez.

Sana kimse suçı zerre irmez
Sana ayruk yidüği çeşni virmez
Sen ayruk yidüğiyle toymayasın
Anınla cism ü ömri yuymayasın

Mühim olan dışarısını ve başkalarını değil, kendini görmektir ve Allah'ı kendinde bulmaktır.

Göz oldur kim müdam ol canı göre
Farizadur kula sultanı göre
Bu baş gözi degül ol can gözidür
Kimün canı varısa anı görür
……
Bakar ölü gibi gözin nuru yok
Özünü görmeyen ne göre ayruk

Eflatun, meşhur Mağara efsanesinde, ihtiras zincirleriyle bağlanmış, sırtları güneşe (hakikate) dönük insanların, karşılarında birtakım gölgelerin oynaştıklarını görerek, onları hakikat sandıklarını, bunları fark edebilmeleri için zincirlerini (ihtiraslarını) koparark güneşe dönmeleri gerektiğini söyler. Descartes kendisini aldatan dış görünüşleri reddetmek suretiyle içinde yanan ebedi aydınlığı buldu. Yunus'un Risaletü'n Nushiyye'de anlattığı budur. Asıl hakikat insanın içindedir. "Bir ben vardır bende benden içeri"nin manası budur. Bu fikrin İslamiyet'ten önceki Türk düşüncesine tamamıyla zıt olduğu açıktır.

Oğuz Kağan ve Dede Korkut kahramanlarıyla kendini idealize eden eski Türk insanı tamamıyla dışa dönük, mekânda genişlemek isteyen ve maddi kuvvete inanan bir "Alp"tir. Yunus'un tasvir ettiği insan tipi ise içe dönük, ruhları derinleştiren, manevi varlığı yüksek tutan, Allah'a ulaşmayı gaye edinen bir "Veli tipidir. (Alperen). Bu iki insan tipinin dünyaya ve başka insanlara karşı almış oldukları tavır tamamıyla farklıdır. Alp tipi dünyayı fethedilecek bir yerdir. Diğer insanlarsa, yenilip, kendisine bağlı kılınacak düşmanlardır. Veli tipi (Alperen) için ise dünya değersizdir. Madde ve mekân değersizdir.

Diğer insanlar düşman değil dosttur. Çünkü onların içinde de ilahi bir ruh vardır. Yunus bu düşünceleriyle eski Türk akıncılığına tamamıyla zıt bir görüş ortaya atar. "Daha deniz, daha müren, güneş bayrak, gök kurıkan" diyen Oğuz Kağan'a karşı Yunus ; "kendüde seni bulan kancaru sefer itsün" der. Yunus, eski Türk akıncısını atından indirir, elinden kılıcını ve okunu alır, onu kendi içinde "sefer" e davet eder."Dış sefer" kadar "iç sefer" de zordur. Yunus iç "sefer"in zorluklarını sembolik bir şekilde anlatır.

Bunda işkun şehrine üç yüz denüz geçerler
Üç yüz denüz geçüben yidi tamu bulasın
Yidi tamuda yangıl her birinde kül olgıl
Vücudun anda kogıl ayruk vücud bulasın
Hakikatdur hak şarı yidüdür kapuları
Dergahunda yazludur girüp kudret göresin
Evvelki kapusında bir kişi olur anda
Sana aydur berü gel olmaya kim varasın
İkinci kapusında iki arslan var anda
Niçeleri korkutmuş üç evren vardur anda
Sana hamle kılurlar korkmayuban varasın
Dördünci kapusında dört pirler vardur anda
Bu söz sana rumuzdur gör kim delil bulasın
Beşinci kapusında beş ruhban vardur anda
Dürlü mata satarlar olmaya kim alasın
Altıncı kapusında bir huri otrur anda
Sana aydur gel berü olmaya ki varasın
……
Yidinci kapusında yidiler otrur anda
Sana dirler kurtuldın gir dost yüzin göresin
Çün içerü giresin dost yüzini göresin
Enel Hak şerbetüni dost elünden içesin
Şu didiğüm sözlerüm vücuddan taşra degül
Tefekkür kılurısan cümle sende bulasın

Bu parça insanın kendi içinde yapacağı seferin sembolik bir tasviridir. Bu da kahramanlık isteyen tehlikeli bir maceradır. Gerçek dünyada gelişen eski Türk destanında her şey gerçekçidir. İnsan ve tabiat asli hüviyetlerini dış karakterlerini muhafaza ederler. Olaylar sembolik bir mana taşımazlar. İfadeler mecazi değildir. İnsanın iç alemini tasvir etmek mümkün olmadığı için ruhtan bahseden edebiyat, semboller ve mecazlar kullanmak zorunda kalmıştır. Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyyesi'ndeki bu bölümde, insan ruhu ile olayları ve kuvvetleri anlamlandırması ve dış aleme ait şekiller vasıtasıyla tasvir etmesinin sebebi budur. Eski Türk edebiyatının son devirlerinde Şeyh Galip de meşhur Hüsn ü Aşk mesnevisinde ruha dair olaylardan bahsederken aynı sembollere başvurmuştur.

Dede Korkut Kitabı'nda olmayan, Anadolu'ya Türk kültür ve medeniyetinin yerleşmesinde, gaziler, veliler ve alimler kadar önemli rolü olan bir diğer tipte ahi tipidir. 14. Yüzyılın ortalarında Anadolu'ya gelen Tancalı Seyyah İbn Batuta (1304-1369) burada kendisini hayrete düşüren ve hayran bırakan insanlarla karşılaşır. Bu insanların bir kısmı köylü ekinci, bir kısmı da zanaat sahibi kasabalı şehirliydiler.
Aksaray'da fırınında somun üreten Somuncu Baba Şeyh Hamid-i Veli Aksarayi ekmekçi onun talebesi Bayramiye Tarikatı'nın kurucusu Hacı Bayramı Veli, (Ahi Sultan) ekinci, Hacı Bayramı Veli'nin talebesi şöhreti Belgrad'a ve Peşte'ye kadar giden Göynüklü Bıçakçı Ömer Dede'de bıçakçıydı.

Hacı Bayramı Veli, müridlerinin kabiliyetine göre kimisini zanaata, kimisini ziraata teşvik ediyordu. Ekinci ve zanaat erbabı için savaş değil, barış ön plandaydı. Başlıca özellikleri çalışan insanlar olmalarıdır. Ahiler bazı yönleriyle gazilere benzerler, gözlerini budaktan esirgemeyen yiğit kişilerdir. Ahilikte cömertlik, fakirlere yardım etmek esastır. Bundan dolayı ahi olan bir kimse hem kendi geçimini sağlayacak hem de başkalarına yardım edebileceği bir işe bir zanaata sahip olmalıdır. Ahi, helal rızk kazanmalıdır.

Ahi gerçek bir Müslüman'da bulunması gereken bütün vasıfları taşımalıdır. Ahilerin örf ve adetlerinde, fakirlere ve misafirlere yemek yedirmek önemli bir yer tutardı. Ahiler dünya görüşü ve kıymet verdikleri değerler bakımından gazi ve veli tipine benzemekle beraber mutlaka bir zanaat sahibi olmalıydılar.

Ahi kazandığı parayı kendisi için değil, başkası için harcardı. Ahilikte esas olan para biriktirmek değildir. Hacı Bayramı Veli, Akşemsettin ve daha başka tanınmış şeyhler Fatih gibi gazi hüviyeti taşıyan padişahlara gerektiği zaman yardım etmişlerse de onlardan daima uzak kalmaya çalışmışlardır. Ahilik ahlakı bunu gerektirir.

Ahi dostlarını ahlaklı kişiler ve fakirler arasından seçmelidir. Ahilikte sofra düzeni, su içmek, söz söylemek, elbise giymek, evden çıkmak, yolda yürümek, mahallede yürümek, pazarda yürümek, bir şey satın almak, eve girmek ve oturmanın bir adabı vardır. Bunlar gösteriyor ki ahilikte ruh terbiyesine olduğu kadar davranış terbiyesine de büyük önem verilmiş ve her şey düzenlenmiştir.

Ahiliğin köylere kadar yayılmış olması bu terbiyenin gelenek halinde asırlarca devam etmesi, Türk halkının şahsiyet ve karakterinin nasıl oluştuğunu anlamak bakımından çok önemlidir. İbn Batuta gibi Müslüman bir seyyahta hayret ve hayranlık duygusu uyandıran bu çok insani yaşama tarzı, Türk toplumunda gençlerin çok disiplinli bir şekilde terbiye edilmelerinin bir sonucudur.

Kaynakça: Prof. Dr. Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. / Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004 / Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Türk Edebiyat Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.